

УДК 343.2 (477)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ

CONCEPT AND CONTENT OF MILITARY SECURITY OF UKRAINE IN THE LIGHT OF MODERN CHALLENGES AND THREATS

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ И УГРОЗ

Луценко Ю. В.

Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України. E-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net

Lutsenko Y.

Candidate of jurisprudence, Senior Researcher at the National Academy of Security Service of Ukraine. E-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net

Луценко Ю. В.

Кандидат юридических наук, старший научный сотрудник Национальной академии Службы безопасности Украины. E-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net

Анотація. У статті проведено науковий аналіз проблем, які існують у сфері національної безпеки України. Досліджено проблеми у сфері державної безпеки України, розглянуто поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. Звертається увага, що за наявності воєнної безпеки можливе вирішення багатьох завдань щодо забезпечення національної безпеки та створення необхідних умов для стабільного розвитку політичних, економічних, соціальних, екологічних, духовних, інтелектуальних, демографічних засад життєдіяльності суспільства. В роботі акцентується увага, що воєнна безпека не може досягатися лише за рахунок організації оборони держави, і є складною категорією, яка тісно пов'язана з багатьма сферами суспільних правовідносин та життєдіяльності держави. Наголошується, що воєнна безпека є фундаментом національної безпеки, основою незалежності країни. У зв'язку з чим, воєнну безпеку України, як одну з пріоритетних (основних) видів національної безпеки держави, неможливо розглядати окремо від розвитку політичних, економічних, суспільних процесів як на європейському континенті, так і у всьому світі, а окремі риси геополітичної ситуації поблизу її кордонів у багатьох випадках визначають напрямки і завдання зовнішньої політики України.

Ключові слова: воєнна безпека, воєнна небезпека, воєнна загроза, воєнно-політична обстановка, національна безпека, внутрішня і зовнішня політика

Abstract. The article provides a scientific analysis of the problems that exist in the sphere of national security of Ukraine. The problems in the sphere of state security of Ukraine are investigated, the concept and content of military security of Ukraine are considered in the light of modern challenges and threats. Attention is drawn to the fact that in the presence of military security, many tasks can be solved to ensure national security and create the necessary conditions for the stable development of political, economic, social, environmental, spiritual, intellectual, demographic fundamentals of society's life. The work emphasizes that military security can not be achieved only through the organization of state defense, and is a complex category, which is closely connected with many spheres of social relations and life of

the state. It is noted that military security is the foundation of national security, the basis of the country's independence. In connection with this, the military security of Ukraine as one of the priority (basic) types of national security of the state can not be considered separately from the development of political, economic, social processes both on the European continent and around the world, and some features of the geopolitical situation. In many cases, the directions and tasks of Ukraine's foreign policy are determined near its borders.

Key words: *military security, military security, military security, military-political situation, national security, internal security and domestic policy*

Аннотация. *В статье проведен научный анализ проблем, существующих в сфере национальной безопасности Украины. Исследованы проблемы в сфере государственной безопасности Украины, рассмотрены понятие и содержание военной безопасности Украины в свете современных вызовов и угроз. Обращается внимание, что при наличии военной безопасности возможно решение многих задач по обеспечению национальной безопасности и создания необходимых условий для стабильного развития политических, экономических, социальных, экологических, духовных, интеллектуальных, демографических основ жизнедеятельности общества. В работе акцентируется внимание, что военная безопасность не может достигаться только за счет организации обороны государства, и является сложной категорией, которая тесно связана со многими сферами общественных правоотношений и жизнедеятельности государства. Отмечается, что военная безопасность является фундаментом национальной безопасности, основой независимости страны. В связи с чем, военную безопасность Украины, как одну из приоритетных (основных) видов национальной безопасности государства, невозможно рассматривать отдельно от развития политических, экономических, общественных процессов как на европейском континенте, так и во всем мире, а отдельные черты геополитической ситуации вблизи её границ во многих случаях определяют направления и задачи внешней политики Украины.*

Ключевые слова: *военная безопасность, военная опасность, военная угроза, военно-политическая обстановка, национальная безопасность, внутренняя и внешняя политика*

Постановка проблеми. Незалежний розвиток української держави, як показав час, неможливий без належного забезпечення військової безпеки, що в першу чергу напряму пов'язано з політичною, економічною, соціальною, інформаційною та іншими основними складовими національної безпеки України. Вибір конкретних засобів і шляхів розвитку національної безпеки нашої країни зумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз у військовій сфері в сучасний період [27, с. 283].

Воєнна безпека є одним з видів національної безпеки, виокремлення якої зумовлено наявністю воєнних небезпек та загроз для України. Воєнна безпека у сучасних умовах є результатом цілеспрямованої державної політики у підтриманні армії і оборонної промисловості на рівні, що відповідає реальним потребам оборони. Вона досягається за рахунок єдиних політико-дипломатичних зусиль, спрямованих на зниження рівня воєнного протистояння, створення зон, вільних від зброї масового ураження, регіональних систем безпеки, активних колективних акцій, спрямованих на припинення чи попередження можливих конфліктів. Достатній рівень воєнного потенціалу є однією з основних гарантій високого міжнародного статусу, а також стійкості її позицій у відносинах з державами-країнами НАТО та провідними країнами світу [20, с. 7-8].

Мета статті полягає у дослідженні поняття та змісту військової безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз, а також пропонування шляхів вирішення проблем,

які існують у сфері воєнної безпеки України з врахуванням політичної обстановки, яка має місце не лише в Україні, а й у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню воєнної безпеки у різні часи було приділено багато уваги. Останнім часом проблеми воєнної безпеки висвітлюються у працях О. І. Коров'янського [15], Д. І. Макаренка [18], В. А. Мандрагеля [19], О. Я. Мачинського [20], О. С. Полторацький [24] Г. М. Перепелиці [22], І. С. Руснака [25], А. А. Соболева [20] та ін. Водночас, не дивлячись на актуальність і великий науковий інтерес даному питанню, дискусійним у науці залишаються поняття та зміст воєнної безпеки України в умовах, які склалися не лише в середині України, а й далеко поза її межами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «воєнна безпека» входить до понятійно-категоріального апарату воєнної науки [22]. Термін «воєнна безпека» можна зустріти у ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» [1]. Схожі підходи у розумінні воєнної безпеки містяться і у Стратегії воєнної безпеки України (Воєнній доктрині України) [2], Стратегії кібербезпеки України [5], Стратегічному оборонному бюлетні України [3], Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України [4], Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України [6] та в ряді інших нормативно-правових актів.

Закон України «Про національну безпеку України» вперше дає визначення воєнної безпеки як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

З аналізу чинних нормативно-правових актів України, які стосуються питань державної безпеки, досить часто можна зустріти терміни «воєнна безпека» та «військова безпека».

Вивчаючи термінологію «воєнна безпека» та «військова безпека», необхідно відмітити, що ці поняття є спорідненими, близькими за змістом. Проте етимологічні значення термінів «воєнний» і «військовий» не є тотожними в контексті розуміння належності до війська (військовий) та до особливої сфери суспільного життя, пов'язаної з воєнним устроєм суспільства (воєнний) [30, с. 20].

Як бачимо існують різні підходи відносно розуміння воєнної безпеки, розглянемо їх більш детально.

Так, Г. П. Ситник під воєнною безпекою розуміє «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від чинників, які породжують небезпеки воєнного характеру для реалізації вказаних інтересів й за якої імовірність війни зводиться до мінімуму. Її прийнятний рівень може бути гарантованим за умов, коли відсутні спонукальні мотиви до застосування військової сили або коли нема необхідності у відновленні балансу сил» [28, с. 530].

На думку Д. І. Макаренка та Е. Ю. Хрустальова, «воєнна безпека – це стан міжнародних відносин та воєнної організації держави, при якому забезпечується надійна захищеність держави від воєнного нападу». Тобто, на думку авторів, зводиться до мінімуму ймовірність виникнення війни та збройних конфліктів. Воєнна безпека є достатньо складною категорією, яка тісно пов'язана майже зі всіма сферами життєдіяльності держави – зовнішньої та внутрішньо-політичної, економічної, соціальної та ін. [18, с. 9].

Схожої позиції дотримується і О. І. Коров'янський. На його думку, воєнна безпека це багаторівнева система різноманітних політичних, економічних, воєнних, організаційних заходів. Як будь-яка складна система, вона може розвиватись лише комплексно і лише у сукупності розвитку її компонентів – економічної, матеріально-технічної бази війни, збройних сил, міждержавних відносин, духовного фактору та людини як його кінцевого споживача – створює об'єктивні передумови для вирішення проблем в цілому. Окремо виділений напрямок у відриві від інших складових елементів

воєнної безпеки не підвищує, а знижує її загальну стійкість та ефективність, не дає можливості прогнозувати та проводити комплекс визначених заходів на перспективу, що, у свою чергу, різко знижує воєнну безпеку держави. Розвинута, постійно удосконалююча система воєнної безпеки слугує важливим фактором стабільності та динамічного розвитку суспільно-державної системи, слабка – дестабілізує її, стає передумовою для втрати державності [15, с. 18]. З цим важко не погодитись.

На думку К. В. Фатєєва, воєнна безпека є однією з важливих соціально-правових явищ, які представляють собою комплексний юридичний інститут зі специфічним змістом та структурою [31, с. 27]. Водночас, на думку С. А. Вершилова, дане визначення не дозволяє погодитись з точкою зору К. В. Фатєєва, оскільки при такому розумінню звужується коло суб'єктів, які приймають участь у розв'язанні проблем воєнної безпеки, а її організація концентрується в руках держави. У зв'язку з чим, з одного боку, звужується роль суспільства у забезпеченні та організації воєнної безпеки, а з іншого – застосування вищезазначеного на практиці призводить до недооцінки внутрішніх небезпек [11].

Окрім того, у відповідності з тимчасовими прагненнями міждержавних відносин, не слід повністю заперечувати перспективу, при якій буде зведена до мінімуму значна сукупність воєнних загроз та ризиків. Можливо Д. І. Макаренко, Е. Ю. Хрустальов та К. В. Фатєєв мали на увазі абсолютну воєнну безпеку, не звертаючи уваги на інші аспекти, більш сучасні та необхідні [11]. Схожі погляди мають й інші науковці. Так, наприклад, В. М. Чугунов розглядає воєнну безпеку по відношенню до об'єкта, минаючи понятійний апарат [33, с. 258-259].

Слід розрізняти економічну, політичну, соціальну, гуманітарну (духовну), інформаційну, продовольчу, енергетичну та інші види безпеки.

При цьому варто звернути увагу, що поняття «оборонна сфера» є більш загальним ніж поняття «воєнна сфера», хоча останнє вживається значно частіше. Це обумовлено тим, що забезпечення обороноздатності держави передбачає розгляд значно більшої сукупності чинників, які здійснюють вплив на її здатність забезпечити свій суверенітет та територіальну цілісність із застосуванням засобів збройної боротьби.

Серед них, зокрема, можна виділити такі питання, від успішного вирішення яких залежить обороноздатність країни:

- воєнна реформа (а не тільки реформування та розвиток збройних сил);
- стан оборонно-промислового комплексу;
- забезпечення належного рівня воєнно-економічного та воєнно-технічного співробітництва;
- налагодження ефективної взаємодії між цивільним та військовими при вирішенні завдань пов'язаних із забезпеченням обороноздатності (а не лише вдосконалення демократичного цивільного контролю над збройними силами та правоохоронними органами);
- організація належної протидії негативним впливам інформаційно-психологічних операцій з боку інших країн, спрямованим на зниження оборонного потенціалу держави (у військовій сфері існує поняття «радіоелектронної боротьби», що є лише елементом вказаної протидії);
- оптимізація розподілу функцій, повноважень та відповідальності на політичному, адміністративному та оперативному (військовому) рівнях управління у питаннях військового будівництва та підготовки країни до оборони (а не просто розподіл повноважень між Генеральним штабом Збройних Сил та Міністерством оборони України);
- забезпечення системного підходу до аналізу сукупності воєнно-політичних та воєнно-технічних факторів, які мають місце у зовнішньополітичній діяльності держави

(будь то вступ до ЄС чи нарощування потенціалу своєї участі у миротворчій діяльності) [28, с. 99].

Стає явним те, що лише за наявності воєнної безпеки можливе вирішення всіх інших завдань щодо забезпечення національної безпеки та створення необхідних умов для стабільного розвитку політичних, економічних, соціальних, екологічних, духовних, інтелектуальних, демографічних засад життєдіяльності суспільства. При цьому воєнна безпека не може досягатися лише за рахунок організації оборони держави, оскільки передбачає ефективні заходи в усіх сферах суспільного життя [27, с. 286; 21].

Отже, воєнна безпека є складною категорією, яка тісно пов'язана з багатьма сферами суспільних правовідносин та життєдіяльності держави. Вона є фундаментом національної безпеки, основою незалежності країни.

Закон України «Про національну безпеку України» містить поняття «національна безпека України» як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» (ч. 1 п. 9 ст. 1) [1]. Очевидно, що наведене законодавче визначення не є тотожним з категорією «воєнна безпека», під якою законодавець розуміє «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» (ч. 1 п. 2 ст. 1) [1].

Водночас В. А. Мандрагеля звертає увагу, що у найширшому розумінні поняття «безпека» розуміється як стан захищеності від загроз ключовим цінностям (людини, суспільства, держави). У класичній літературі з питань безпеки (національної або міжнародної), загроза переважно розглядається як частина ширшого поняття – «небезпека». Різницю між ними найлегше простежити у військовій сфері. *Воєнна небезпека* – це потенційна можливість виникнення війни або збройного конфлікту тощо, а *воєнна загроза* – це реальна, іноді невідворотна можливість здійснення воєнного нападу [19].

У наведених визначеннях воєнної безпеки наявне поняття «реальні і потенційні загрози» та «воєнні загрози». Звернемо увагу на їхню специфіку.

Зазначені поняття виділяють порівняльну величину, яка характеризує певну напругу у тій чи іншій ситуації, що складається при взаємодії суб'єктів та нанесення шкоди за допомогою сили. Воєнна небезпека та загроза безперервно пов'язані та детерміновані наявними у суб'єктів зброї та воєнної техніки, а також змогою та досягненням останніх до їх застосування. Як бачимо воєнна небезпека існує у тісному взаємозв'язку з загрозою та не може бути застосована при відсутності мети у суб'єкта його застосувати [11]. Для воєнної безпеки небезпека виникає не лише у зв'язку з застосуванням сили, тому вона може бути піддана систематизації. На думку В. С. Волошка, об'єктивні причини виникнення воєнної безпеки полягають у наступному:

а) матеріальні (природні та технічні);

б) соціально-практичні (динамічні – поведінкові та статистичні, наприклад, сукупність відносин, які укорінились у локальній державі [12, с. 185].

Водночас, М. М. Кучерявий виділяє такі суб'єктивні джерела воєнної безпеки:

а) ціннісні – економічні, політичні, етнічні, етичні, психологічні, соціальні та ряд інших;

б) суперечливі логіці – тривожність, стурбованість, паніка, страх тощо [17, с. 144].

Водночас, відповідно до чинного законодавства України під загрозами розуміють наявні та потенційно можливі чинники, які можуть створити небезпеку в реалізації найважливіших інтересів держави. Таким чином поняття «небезпека» є ключовим при визначенні поняття «загроза».

При дослідженні понять «воєнна небезпека» та «воєнна загроза» необхідно зазначити, що деякі дослідники досить часто ототожнюють поняття «небезпека» з поняттям «загроза».

Так, у тлумачних словниках української мови під поняттям «небезпека» розуміється можливість настання загрози, катастрофи, біди, нещастя, шкоди [10, с. 747; 14, с. 275]. Тобто поняття «небезпека» та «загроза» семантично не розрізняються.

На думку А. В. Кострова та А. А. Ткачова небезпека – це стан (ситуація) суб'єкта (об'єкта), при якому суб'єкт (людина, суспільство) психологічно сприймає (оцінює) міру об'єктивної можливості здійснення виниклих (чи можливих) зовнішніх загроз та обсягу шкоди, яка може бути спричинена в результаті реалізації цих загроз, з розрахунком наявних у суб'єкта (об'єкта) захисту (системи захисту) [16, с. 34].

Водночас, В. А. Акімов, В. Д. Новіков, М. М. Радаєв вважають, що одним з напрямів державної політики у сфері безпеки має бути виявлення небезпек, оцінка ризиків і прогнозування надзвичайних ситуацій, а також зменшення ризику та підвищення ефективності захисту населення і територій. Тобто у їх розумінні мова має йти про деяку сукупність небезпек і що небезпека є об'єктивна реальність будь-якого виду людської діяльності, а її ступінь (міра) характеризується ризиком [28, с. 102].

Досліджуючи нормативно-правові акти, які стосуються питань пов'язаних з воєнною безпекою України, необхідно зазначити, що у п. 20 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» законодавець наводить визначення стратегії воєнної безпеки України, під якою розуміється документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів. Водночас, не дивлячись на чітке законодавче визначення самого терміну «стратегія воєнної безпеки України», на даний час відсутня сама законодавча модель такої стратегії. Відсутнє таке загальноприйняте визначення і в стратегічних актах зарубіжних країн. Так, наприклад, у Румунії Військову стратегію вважають «одним із базових керівних документів у сфері національної оборони, яким визначаються фундаментальні цілі та напрями воєнної політики держави, місце, роль, принципи розбудови та застосування національних збройних сил на період дії Стратегії національної безпеки Румунії» [29, с. 42–51].

Водночас, на практиці існують два принципові підходи, за якими стратегію воєнної безпеки представляють в рамках загальної Стратегії національної безпеки держави чи Воєнної доктрини або виділяють її в окремий документ, який відіграє самостійну роль у системі забезпечення саме воєнної безпеки. Таким чином, більш прийнятним варіантом для України, з урахуванням змісту наявної Воєнної доктрини, яка не містить конкретних воєнно-стратегічних засад та механізмів забезпечення воєнної безпеки і оборони держави, може бути певна модель, тобто окремий концептуальний стратегічний документ. А розроблена Воєнна доктрина, з урахуванням позитивного досвіду іноземних країн, може бути взята за основу з метою розробки Національної стратегії оборони України, яка повинна мати більш цілісну й завершену галузеву конструкцію, що може забезпечувати плідну діяльність визначеного законом кола суб'єктів забезпечення воєнної безпеки і оборони держави [26, с. 121–122].

Вивчаючи питання пов'язані з воєнною безпекою можна зустріти різні підходи і щодо розуміння «загроз». Так, в теорії воєнної безпеки поняття «загроза» має першочергове значення і стоїть на одному рівні з поняттям «небезпека». Загроза безпеки виступає як сукупність небезпечних умов та факторів, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особи, суспільства, держави. Тобто, своєчасне виявлення загроз та реагування на них зі сторони системи забезпечення воєнної безпеки має першочергове значення у захисті життєво важливих інтересів держави.

У той же час, характер та рівень загроз визначають основні напрямки діяльності щодо їх попередження і локалізації, форми, способи, засоби і методи вирішення завдань забезпечення воєнної безпеки при раціональному використанні коштів на оборону і воєнну організацію держави [32].

На думку О. С. Бодрука загроза – є реальна ознака небезпеки, що вона виступає базовою конструкцією, яка поєднує між собою інші компоненти безпеки [9, с. 58].

Досить близькою до позиції О. С. Бодрука є точка зору на поняття «загроза» В. Л. Манілова, водночас, на думку В. І. Мунтіян, під цим поняттям слід розуміти практично реальну, але не фатальну можливість нанесення шкоди, майнових, фізичних або моральних (духовних) збитків особистості, суспільству чи державі, але критерію класифікації загроз на потенційні чи реальні не приводить [28, с. 102].

Словник-довідник «Геополітика, міжнародна і національна безпека» містить декілька тлумачень поняття «загроза»: 1) «безпосередня можливість нанесення шкоди, посягання на охоронювані правом надбання, цінності, інтереси»; 2) «висловлене у будь-якій формі намір завдати фізичної, матеріальної чи іншої шкоди особі, суспільству або державі. Загрозою є високий ступінь ескалації напруженості і протистояння різних суб'єктів ... вона виникає безпосередньо з небезпеки, є підсумком її розвитку» [13, с. 317].

Як бачимо, етимологічні підходи не діють відносно розуміння воєнної безпеки, і це є виняток з загальних правил.

Необхідно підтримати думку П. П. Богуцького, який зазначає, що воєнна безпека країни належить до важливих напрямів державної політики та є питанням життєздатності не лише держави, а й всього суспільства. У своєму формуванні воєнна безпека залежить від багатьох соціально обумовлених факторів, серед яких важко виокремити головні, оскільки другорядність у забезпеченні воєнної безпеки є неприйнятною [30, с. 20].

Вважається також, що стабільність політичної системи, ефективність збройних сил, інших «силових» структур, відносини між ними та суспільством і Урядом мають визначатися законом, визнаватися у плані культури і впроваджувати політичною владою. Саме тому таке важливе значення приділяється вдосконаленню стосунків між цивільними і військовими, у тому числі налагодженню громадянського цивільного контролю над збройними силами [28, с. 98].

Необхідно виходити з того, що забезпечення воєнної безпеки формується навколо ефективного вирішення державою зовнішньої функції захисту суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів. У зв'язку з цим, воєнну безпеку пов'язують із діяльністю визначених у державному механізмі відповідних інститутів, серед яких основним були й залишаються збройні сили держави. Проте структура ризиків воєнної безпеки, її змістовність, останнім часом набули суттєвих змін, а тому відбуваються відповідні зміни інституціональної характеристики воєнної безпеки [30, с. 20].

Відомо, що воєнна безпека України як одна з найважливіших складових національної безпеки підтримується складним комплексом політичних, економічних, соціальних, військових та інших заходів. Переважне значення надається заходам політичного характеру, спрямованим на створення сприятливої для країни зовнішньої та внутрішньої обстановки, зміцнення міжнародного авторитету держави, усунення існуючих і потенційних конфліктних ситуацій. Однак ефективність цих заходів досягається лише за умов, якщо вони сполучаються з діями оборонного характеру, спрямованими на силове стримування можливого агресора та блокування його спроб домогтися політичних цілей за допомогою зброї [25, с. 9].

З уведенням 2 вересня 2015 року рішення РНБО України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» та подальшим його затвердженням Указом Президента України 24 вересня 2015 року [2] дало змогу чітко зрозуміти шляхи вирішення воєнних

питань в сучасних умовах, переглянути та уточнити доктринальні підходи щодо формування та реалізації воєнної політики України з урахуванням сучасних викликів та загроз.

Наявність чіткого розуміння та визначення шляхів вирішення воєнних питань державного будівництва приблизило воєнний аспект до передових позицій по захисту та забезпеченню національних інтересів України, у якій воєнна безпека стала центром державної політики.

Воєнна безпека як безпека життєдіяльності суспільства й окремого громадянина є виключно внутрішнім питанням кожної держави, що вирішується через реалізацію зовнішньої функції захисту суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності державного кордону [30, с. 21].

На рубежі століть воєнно-політична обстановка у світі, в Європі та навколо України є доволі складною. Світовий досвід переконує, що воєнна сила залишається одним з найважливіших інструментів політики держав. В сучасних умовах, незважаючи на посилення миролюбних тенденцій, загроза виникнення збройного протистояння продовжує існувати. Простежуються деякі позитивні зрушення у переведенні в практичну площину питань забезпечення європейської безпеки, але, на жаль, ці процеси ще не набули незворотного характеру. Сучасну воєнно-політичну обстановку довкола України слід розглядати як продукт взаємодії вже існуючих та нових полюсів (центрів) сили, що формуються. Її характеризують наступні ознаки:

- на зміну зруйнованій старій двополюсній моделі блокового протистояння НАТО – Варшавський Договір приходить нова однополюсна «архітектура європейської безпеки», де роль архітектора відіграють США;
- блок НАТО «переорієнтувався» від протистояння колишньому Варшавському Договору на «інструмент миру», і передусім, в Європі;
- зміна характеру поляризації сил у світі призвела до виходу великої групи країн Східної Європи з-під російського впливу;
- НАТО при провідній ролі США перейшов від «стратегії стримування» до «стратегії розширення»;
- в країнах Східної Європи відбувається перехід до нових політичних режимів, що, у свою чергу, в деяких країнах призвело до виникнення збройних конфліктів;
- в країнах Центральної та Східної Європи, що залишилися поза увагою НАТО та ЄС, набирають сили ідеї створення регіональних структур безпеки;
- країни з могутнім воєнним та економічним потенціалом (Німеччина, Франція, Велика Британія, Російська Федерація) намагаються відтворити у Європі нові центри сили із залученням до їх сфер впливу держав найближчого оточення або держав, що не мають чітко визначеного зовнішньополітичного курсу [22, с. 7–8].

Аналіз сучасних міжнародних правовідносин свідчить про те, що, не дивлячись на значні зусилля світової спільноти, глобальної міжнародної організації ООН, відповідних міжнародних організацій та конкретних держав зі збереження миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку, кількість збройних конфліктів на нашій планеті постійно зростає. Лише після Другої світової війни у різних регіонах земної кулі було зафіксовано понад 250 збройних конфліктів, які переважно є збройними конфліктами внутрішнього характеру [8, с. 3].

У останні десятиліття у сучасному глобалізованому світі сталися значні зміни в геополітичній сфері та воєнно-політичній обстановці, посилились непримиренність національних, політичних, етнічних, економічних і релігійних інтересів. Внаслідок непримиренності інтересів виникла небезпека різнопланових регіональних і локальних збройних конфліктів [23, с. 17].

Динамічні зміни в розвитку воєнно-політичної обстановки у світі призвели до ряду змін у ситуації на глобальному та регіональному рівні. У зв'язку з цим відмічається поява нових ризиків і загроз як міжнародній, так і регіональній безпеці та

стабільності. На зміну домінуючій глобальній загрозі світу й інтересам наддержав прийшла величезна кількість потенційних загроз меншого масштабу, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для стабільності, що торкається інтересів багатьох держав світу. Ці загрози існують у кожній сфері життєдіяльності, і в загальному філософському сенсі вони є прихованими як зовні, так і всередині особистості, суспільства і держави [24, с. 182]. Ще у 1979 році Іван Павло II зазначав, що «... сучасній людині постійно загрожує те, що є справою її рук, що є результатом діяльності її розуму, прагнень її волі. У цьому й полягає трагедія людського існування в її широкому значенні» [7, с. 29]. Доречність цих слів полягає в тому, що інноваційний розвиток суспільства і пов'язане з цим швидке зростання потреб людства можуть призвести до непоправних наслідків. Людство, захищаючись від одних загроз, створюють нові, раніше невідомі загрози (катастрофи на хімічних чи атомних підприємствах, широкомасштабні транспортні аварії, які спричинені природничими чи техногенними чинниками тощо).

Сьогодні світ зіткнувся з традиційними та нетрадиційними загрозами. Існують нестабільні держави, з якими доводиться боротися, так само, як і небезпека поширення зброї масового ураження, авторитарні режими й загроза екстремізму. Глобалізація теж породила нетрадиційні виклики безпеки, для яких не існує національних кордонів. Глобальні пандемії зараз можуть поширюватися швидше; брак безпечної та екологічно чистої енергії може призвести до всесвітньої рецесії; зміна клімату, що впливає на довкілля, може мати серйозні геополітичні й соціальні наслідки [24, с. 183].

Досліджуючи воєнну безпеку України, не можливо оминати увагою і місце України в складній архітектурі Європи. У зв'язку з цим слід звернути увагу на поєднанні простих чинників, які полягають у наступному:

- Україна є другою за розміром території і п'ятою за чисельністю населення країною Європи. Тому її поява на політичній карті світу як незалежної держави є однією з найважливіших геополітичних ознак у післявоєнній Європі;

- частина української території лежить у так званому «поясі нестабільності», який простягається від Балкан через Придністров'я і на південь України (АР Крим) аж до Закавказзя;

- Україна є найбільшим сусідом Росії, який відділяє її від Центральної Європи і «відсуває» до Азії. Завдяки своїм величезним ресурсам і економічному потенціалу саме Росія відіграє головну роль у формуванні політичного мікроклімату в регіоні;

- Україна опинилася на лінії нового розподілу Європи, що пов'язано з розширенням країн НАТО на Схід [22, с. 8].

Отже, воєнну безпеку України, як одну з пріоритетних (основних) видів національної безпеки держави, неможливо розглядати окремо від розвитку політичних, економічних, суспільних процесів як на європейському континенті, так і у всьому світі, а окремі риси геополітичної ситуації поблизу її кордонів у багатьох випадках визначають напрямки і завдання зовнішньої політики України.

Водночас на Заході при дослідженні проблем забезпечення національної безпеки в контексті воєнної безпеки головним чином акцентується увага на:

- *політичних аспектах* (зокрема, у контексті аналізу загроз основам ліберальної демократії, які останнім часом розглядаються в контексті глобалізації, розвитку інформаційних технологій, змін традиційних уявлень про державний суверенітет тощо);

- *економічних аспектах* (головним чином у ракурсі основ та обмежень щодо планування національної оборони, складання відповідного оборонного бюджету, громадянського контролю в цих питаннях);

- *воєнних аспектах* (у контексті розвитку практики відносин між цивільними і військовим секторами, тобто цивільною владою і «силовими» структурами, які трансформуються у так звану проблему цивільно-військових відносин).

Також необхідно відмітити, що на Заході концептуальні підходи щодо забезпечення різних напрямків безпеки базуються на постійному діалозі державної політики з філософією, лібералізмом, згідно якої наявність розвиненого громадянського суспільства є головним гарантом безпеки індивіду, суспільства і держави. Окрім того вважається, що загрози воєнній безпеці балануються з можливостями економічної, політичної складової, а також з розвідувальними ресурсами [28, с. 97].

На думку Г. П. Ситника, стабільність політичної системи, ефективність збройних сил, інших «силових» структур, відносини між ними та суспільством і Урядом мають визначатися законом, визнаватися у плані культури і насаджуватися політичною владою. Саме тому, на його думку, важливе значення приділяється вдосконаленню стосунків між цивільними і військовими, у тому числі налагодженню громадянського цивільного контролю над збройними силами [28, с. 98]. У зв'язку з цим, вбачається за доцільне визначитися з основними джерелами і чинниками воєнної небезпеки для нашої держави за сучасних умов і в перспективі.

Існуючі джерела воєнної небезпеки для України за походженням можна поділити на *зовнішні* та *внутрішні*.

До основних зовнішніх джерел належать:

- наявність територіальних претензій до України;
- зацікавленість у зміні зовнішнього та внутрішнього політичного курсу України на свою користь;
- прагнення до зменшення політичної, економічної, воєнної ваги України в інтересах свого домінування в регіоні;
- ведення проти нашої держави ворожої пропаганди, підтримка дій сепаратистських сил в Україні, сприяння розпалюванню міжетнічних та міжконфесійних протиріч;
- зацікавленість у встановленні контролю над стратегічними об'єктами та комунікаціями України;
- наявність поблизу кордонів України значних за чисельністю та матеріально-технічним оснащенням угруповань військ [25, с. 9].

Як бачимо наведені джерела набувають додаткового значення під впливом об'єктивних чинників, які діють у сусідніх державах. До найважливіших з таких чинників належать:

- внутрішня економічна й соціально-політична нестабільність;
- недостатня правова урегульованість міждержавних відносин з Україною;
- наявність потужного воєнного потенціалу в поєднанні з перманентним зростанням воєнних витрат.

На сьогодні найбільша концентрація зовнішніх джерел воєнної небезпеки для України за сукупністю їхніх проявів існує з боку Російської Федерації.

Україні загрожує також цілком імовірна перспектива поділу Європи на сфери впливу великих держав з поновленням двополюсного воєнно-політичного протистояння. За такої ситуації Україна може опинитися в ролі або першого стратегічного ешелону в можливій війні, або театру цієї війни. І перше, і друге стало б національною катастрофою для нашої держави.

Що стосується *внутрішніх джерел* воєнної небезпеки для України, то найсерйознішим з них є сепаратизм, прояви якого супроводжуються створенням і застосуванням незаконних збройних формувань. Каталізаторами сепаратистських настроїв є проблеми національних меншин, міжконфесійні протиріччя та економічні й соціально-політичні негаразди у суспільстві [25, с. 10].

З урахуванням геополітичної та внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджено на прогнозуванні, своєчасному виявленні зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, на запобіганні їм та їхній

нейтралізації, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, на викоріненні злочинності, удосконаленні системи державної влади, зміцненні законності та правопорядку, збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, укріпленні позицій України на світовій арені, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, докорінному поліпшенні екологічної ситуації [27, с. 284].

Отже, з аналізу чинних нормативно-правових актів України, які стосуються воєнної безпеки, слід звернути увагу, що воєнна безпека відображає реальний стан речей певної соціальної системи, в якій виділено широке коло державних стратегічних питань, що включають в себе ряд суспільних правовідносин, які пов'язані з охороною прав і законних інтересів людини, суспільства, держави від збройного насилля шляхом забезпечення належного функціонування та створенням необхідних умов для їх нормального розвитку.

Воєнна безпека держави (у вузькому розумінні) – це стан життєдіяльності системи органів державної влади, які належно забезпечують існування конституційного устрою, політичної, економічної та соціальної стабільності суспільства, шляхом протидії воєнним загрозам, небезпекам різного характеру та воєнного насилля.

У зв'язку з цим, воєнна безпека України включає в себе комплекс різноманітних заходів, пов'язаних не лише з обороноздатністю держави, а й передбачає нейтралізацію як зовнішніх так і внутрішніх загроз, спрямованих на піддрив стабільності в державі шляхом протидії протиправним діянням, спрямованим на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань та ряду інших заходів.

Воєнна безпека України є результатом діяльності не лише Збройних Сил України, але і різного роду систем держави, які забезпечують політико-дипломатичні, міжнародно-правові, інформаційні, соціально-економічні та інші сфери державних інтересів, спрямованих на охорону територіальної цілісності та національних інтересів України.

Висновки. Таким чином, воєнна безпека України представляє собою стан сил безпеки та оборони, які дозволяють своєчасно реагувати та попереджати зовнішні загрози воєнного характеру, підтримувати належний баланс сил на світовій арені, а також пропонує наявність кількісних та якісних характеристик сил оборони та безпеки.

Як бачимо, коло питань, які вирішує воєнна безпека є досить широке та виходить за межі як оборонного так і воєнно-політичного плану.

Наразі в Україні створюється нова система воєнної безпеки, яка буде враховувати всі виклики та загрози у сучасній воєнно-політичній обстановці, а також враховувати нове місце нашої держави у сучасному світі з урахуванням реальних викликів, воєнних потреб та можливостей.

Список використаних джерел

1. Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № № 2469-VIII.
2. Воєнна доктрина України 24 вересня 2015 року № 555/2015. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#n17>.
3. Стратегічний оборонний бюлетень України затверджений Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>.
4. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

5. Стратегія кібербезпеки України затверджена Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
6. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 року № 442-р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-p>.
7. Jan Paweł II. Redemptor Hominis: Encyklika Ojca Świątego Jana Pawła II, w Której u Początku Swej Papieskiej Posługi Zwraca Się do Czcigodnych Braci w Biskupstwie, do Kapłanów, do Rodzin Zakonnych, do Drogich Synów i Córek Kościoła Oraz do Wszystkich Ludzi Dobrej Woli. – Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1979. – 78 р.
8. Базов В. П. Воєнні злочини / Базов В. П. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.
9. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія / О. С. Бодрук. К.: Національний ін-т проблем міжнародної безпеки, 2001. 299 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
11. Вершилов С. А. Сущность и значение военной безопасности в бытии государства сквозь призму социально-философского анализа // Интернет-журнал «Мир науки». 2015. Вып. № 1. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://mir-nauki.com/PDF/23FILSMN115.pdf>.
12. Военная политика и военная безопасность Российской Федерации в условиях глобализации. / В. С. Волошко, В. И. Лутовинов. – М.: Воениздат, 2007. – 400 с.
13. Геополитика, международная и национальная безопасность: Словарь-справочник / [Абдурахманов М. М., Барিশполец В. А., Барিশполец Д. В., Манилов В. Л.]. – М.: Пробел, 1999. – 374 с.
14. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. –Х.: Фоліо, 2002. – 543 с.
15. Коровянский А. И. Военная безопасность Российской Федерации и её обеспечение в современных условиях (военно-политический анализ): дисс. канд. полит. наук: 20.01.02 / Академия государственной службы при Президенте РФ. Москва, 2007. – 28 с.
16. Костров А. В. Защита населения и территорий: семантический анализ, синтез и формализация ключевых терминов / А. В. Костров, А. А. Ткачева // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. 2000. № 6. С. 24–47.
17. Краткий словарь военно-стратегических терминов. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://artofwar.ru/r/romanov_n_a/text_0250.shtml.
18. Макаренко Д. И. Концептуальное моделирование военной безопасности государства / Д. И. Макаренко, Е. Ю. Хрусталева. – М.: Наука, Центр, экон.-мат. ин-т РАН; Ин-т проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН., 2008. – 303 с.
19. Мандрагеля В. А. Національна та міжнародна безпека: нові тенденції взаємозалежності. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=122%3A2011-01-17-19-12-30&catid=38%3A2010-09-14-11-22-47&Itemid=71&lang=uk.
20. Мачинський О. Я. Воєнна безпека України та вплив на неї геополітичних факторів / О. Я. Мачинський, А. А. Соболев. – К.: НІСД, 1997. – 163 с.
21. Національна безпека України / [Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І.]. – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.
22. Перепелиця Г. М. Воєнна безпека України на межі тисячоліть / Г. М. Перепелиця. – К.: Стилос, 2002. – 394 с.

23. Погібко О. І. Воєнна доктрина України – нормативно-правове підґрунтя законодавчого забезпечення оборони держави / О. І. Погібко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Вип. 3. – С. 17-24. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjv_2015_3_6.
24. Полторацький О. С. ЄС у сучасній системі міжнародної безпеки в контексті нових викликів і загроз. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2012. Вип. 18 (спец. вип.). С. 182-188. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2012_18%28spets._29.
25. Руснак І. С. Воєнна безпека України у світлі реформування сектора безпеки і оборони / І. С. Руснак. Наука і оборона. 2015 (№ 2). С. 9–14.
26. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління / [Саганюк Ф. В., Фролов В. С., Павленко В. І. та ін.]; за ред. д. військ. н., проф. І. С. Руснака. К.: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. – 230 с.
27. Сергієнко М. Г. Воєнна організація держави та захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз / М. Г. Сергієнко, О. М. Болбас. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 2 (49). С. 283–289.
28. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) / Г. П. Ситник. – К.: НАДУ, 2012. – 544 с.
29. Стратегічна панорама. 2005. № 2. С 42–51.
30. Стратонова В. М. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – 340 с.
31. Фатеев К. В. Обеспечение военной безопасности Российской Федерации: теория и практика правового регулирования: автореф. дисс. ... д-ра. юрид. наук. Москва, 2012. – 40 с.
32. Что такое военная угроза, отличие военной угрозы от военной опасности [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/3-1-13-voennoe-pravo/33.htm>.
33. Чугунов В. М. Философия войны / В. М. Чугунов. – М.: ВУНЦ ВВС, 2010. – 278 с.

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy»* vid 21 chervnya 2018 roku № 2469-VIII.
2. *Voyenna doktryna Ukrainy* 24 veresnya 2015 roku № 555/2015. Available at: <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#n17>>.
3. *Stratehichnyy oboronnyy byuletен Ukrainy zatverdzhenny Ukazom Prezidenta Ukrainy* vid 6 chervnya 2016 roku № 240/2016. Available at: <<http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>>.
4. *Stratehiya hromadskoyi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ukrainy*. Available at: <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>>.
5. *Stratehiya kiberbezpeky Ukrainy zatverdzhena Ukazom Prezidenta Ukrainy* vid 15 bereznya 2016 roku № 96/2016. Available at: <<http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>>.
6. *Stratehiya rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy zatverdzhena rozporядzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 20 chervnya 2018 roku № 442-r. Available at: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-r>>.
7. *Jan Paweł II* (1979). *Redemptor Hominis: Encyklika Ojca Świetego Jana Pawła II, w Której u Początku Swej Papieskiej Posługi Zwraca Się do Czcigodnych Braci w Biskupstwie, do Kapłanów, do Rodzin Zakonnych, do Drogich Synów i Córek Kościoła Oraz do*

- Wszystkich Ludzi Dobrej Woli. – Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1979. – 78 p.
8. Bazov V. P. (2008) *Voyenni zlochyny: Monohrafiya*. K.: Yurinkom Inter, 2008. – 336 p.
 9. Bodruk O. S. (2001) *Struktura voyennoyi bezpeky: natsionalnyy ta mizhnarodnyy aspekty: Monohrafiya*. K.: Natsionalnyy in-t problem mizhnarodnoyi bezpeky, 2001. – 299 p.
 10. *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy (z dod. i dopov.)* / [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. – K., Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 p.
 11. Vershylov S. A. (2015) *Sushchnost y znachenye voennoy bezopasnosti v bytuy hosudarstva skvoz pryzmu sotsyalno-fylosofskoho analiza // Ynternet-zhurnal «Myr nauky»*. 2015. Vyp. № 1. Available at: <<http://mir-nauki.com/PDF/23FILSMN115.pdf>>.
 12. *Voennaya polytyka y voennaya bezopasnost Rossyyskoy Federatsyy v uslovyakh hlobalyzatsyy*. / V. S. Voloshko, V. Y. Lutovynov. – M.: Voenydat, 2007. – 400 p.
 13. *Heopolytyka, mezhdunarodnaya y natsyonalnaya bezopasnost: Slovar-spravochnyk* / [Abdurakhmanov M. M., Baryshpolets V. A., Baryshpolets D. V., Manylov V. L.]. – M.: Probel, 1999. – 374 p.
 14. Ivchenko A. O. (2002) *Tlumachnyy slovnyk ukrayinskoyi movy*. – KH.: Folio, 2002. – 543 p.
 15. Korovyansky A. Y. (2007) *Voennaya bezopasnost Rossyyskoy Federatsyy y jj obespechenye v sovremennykh uslovyakh (voenno-polytycheskyy analiz): dyss. kand. polyt. nauk: 20.01.02 / Akademyya hosudarstvennoy sluzhby pry Prezydente RF*. Moskva, 2007. – 28 p.
 16. Kostrov A. V. (2000) *Zashchyta naselenyya y terrytoryy: semanticheskyy analiz, sintez y formalyzatsyya klyuchevykh terminov / Problemy bezopasnosti pry chrezvychnykh sytuatsyyakh*. № 6. 24–47 p.
 17. *Kratkyy slovar voenno-stratehicheskyykh terminov*. – Available at: <http://artofwar.ru/r/romanov_n_a/text_0250.shtml>.
 18. Makarenko D. Y. (2008) *Kontseptualnoe modelyrovanye voennoy bezopasnosti hosudarstva*. – M.: Nauka, Tsentr, ekon.-mat. yn-t RAN; Yn-t problem upravlenyya ym. V. A. Trapeznikova RAN., 2008. – 303 p.
 19. Mandrahelya V. A. *Natsionalna ta mizhnarodna bezpeka: novi tendentsiyi vzayemozalezhnosti*. Available at: <http://www.dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=122%3A2011-01-17-19-12-30&catid=38%3A2010-09-14-11-22-47&Itemid=71&lang=uk>.
 20. Machynskyy O. A. (1997) *Voyenna bezpeka Ukrayiny ta vplyv na neyi heopolitychnykh faktoriv*. – K.: NISD, . – 163 p.
 21. *Natsionalna bezpeka Ukrayiny* / [Danilyan O. H., Dzoban O. P., Panov M. I.]. – KH.: Folio, 2002. – 285 p.
 22. Perepelytsya H. M. (2002) *Voyenna bezpeka Ukrayiny na mezhi tysyacholit*. – K.: Stylos, 2002. – 394 p.
 23. Pohibko O. I. (2015) *Voyenna doktryna Ukrayiny – normatyvno-pravove pidgruntya zakonodavchoho zabezpechennya oborony derzhavy. Prykarpatskyy yurydychnyy visnyk*. – 2015. – Vyp. 3. – P. 17–24. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_3_6>.
 24. Poltoratsky O. S. *YES u suchasniy systemi mizhnarodnoyi bezpeky v konteksti novykh vyklykiv i zahroz*. Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. 2012. Vyp. 18 (spets. vyp.). P. 182–188. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2012_18%28spets.__29>.
 25. Rusnak I. S. (2015) *Voyenna bezpeka Ukrayiny u svitli reformuvannya sektora bezpeky i oborony*. Nauka i oborona. 2015 (№ 2). P. 9–14.
 26. *Sektor bezpeky i oborony Ukrayiny: stratehichne kerivnytstvo ta viyskove upravlinnya* / [Sahanyuk F. V., Frolov V. S., Pavlenko V. I. ta in.]; za red. d. viysk. n., prof. I. S. Rusnaka. K.: TSZ MO ta HSH ZS Ukrayiny, 2018. – 230 p.

27. Serhiyenko M. H. (2015) *Voyenna orhanizatsiya derzhavy ta zakhyst natsionalnykh interesiv Ukrainy vid zovnishnikh ta vnutrishnikh zahroz. Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*. 2015. Vyp. 2 (49). P. 283–289.
28. Sytnyk H. P. (2012) *Derzhavne upravlinnya u sferi natsionalnoyi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiyno-pravovi zasady)*. – K. : NADU, 2012. – 544 p.
29. *Stratehichna panorama*. 2005. № 2. P. 42–51.
30. Stratonova V. M. (2015) *Viyskovi zlochyny: kryminalno-pravova, kryminalistychna ta kryminolohichna kharakterystyka: kolektyvna monohrafiya / Za zah. red. V. M. Stratonova, Y. L. Streltsova*. Kherson: Vydavnychyy dim «Helvetyka», 2015. – 340 p.
31. Fateev K. V. (2012) *Zabezpechennya viyskovoyi bezpeky Rosiyskoyi Federatsiyi: teoriya ta praktyka pravovoho rehulyuvannya: avtoref. dyss. ... d-ra. yuryd nauk*. Moskva, 2012. – 40 p.
32. *Chto takoe voennaya uhroza, otlychye voennoy uhrozy ot voennoy opasnosti* Available at: <<http://bibliotekar.ru/3-1-13-voennoe-pravo/33.htm>>.
- Chuhunov V. M. (2010) *Filosofiya viyny*. – M.: VUNTS VVS, 2010. – 278 p.